

Suçluluk ile Utanç Duygularının Kavramsallaştırmasına İlişkin Sorunlar

Ayfer Dost*

Bilge Yağmurlu

Koç Üniversitesi

Özet

Son yıllarda Batılı ülkelerde yapılan bir dizi araştırma, suçluluk ile utanç duyguları arasında, bu duyguların doğası ve davranışsal sonuçları bakımından bir ayırım gözetmektedir. Buna göre, hem suçluluk hem de utanç duyguları, kişinin özdeğerlendirmesi sonucu ortaya çıkan kendilik bilincine dayalı duygulardır. Suçluluk duygusu bu değerlendirmede kişinin davranışlarını, utanç duygusu ise benliği hedef almaktadır. Bu kavramsal çerçeveye dayanan araştırmalar, suçluluk duygusunun yapıcı olduğunu ve bireyi olumlu sosyal davranışlara yönlendirdiğini, utanç duygusunun ise yıkıcı olduğunu ve davranış sorunları ile ilişkili olduğunu bulmuştur. Ancak bu araştırmalar, suçluluk duygusunun da yıkıcı sonuçları olabileceğini gösteren araştırma bulguları ile çelişmektedir. Diğer yandan, suçluluk ile utanç duyguları arasındaki farkın, özeleştirinin davranış veya benliği hedef alması ve davranışsal sonuçları bakımından yapıcı ve yıkıcı olması gibi niteliklere bağlı olarak kavramsallaştırılması, tartışmalı bir kuramsal çerçeve ortaya koymakta ve temelini oluşturduğu araştırmaların da yakından irdelenmesini gerekli kılmaktadır. Bu yazı, son yıllarda yapılan araştırmalarda suçluluk ile utanç duygularının kavramsallaştırılmasındaki kuramsal sorunları ele almayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Suçluluk, utanç, kendilik bilincine dayalı duygular, davranışsal sonuçlar

Problems in the Conceptualization of Guilt and Shame

Abstract

This paper aims to review the conceptualization of guilt and shame, and research findings based on this conceptualization in the recent literature. In the contemporary literature, conceptualization of guilt and shame shows variation. A recent conceptualization of guilt and shame makes a distinction between the two on the basis of their focus on behavior and self respectively in evaluative thought. In addition, studies based on this conceptual framework report findings that challenge previous research findings. According to the recent findings, shame has a destructive nature and it is associated with problem behaviors, whereas guilt has a constructive nature and it motivates the individual to take reparative actions. However, since the recent conceptualization of guilt and shame involves some theoretical problems, research findings based on the dichotomy of guilt and shame needs reconsideration. Moreover, the conceptualization of guilt and shame poses theoretical problems in terms of the universal validity of these two concepts as constructs. This review considers conceptual problems related to the dichotomous consideration of guilt and shame. In connection with this conceptualization, difficulties in cross-cultural definition of self-conscious emotions are also discussed.

Key Words: Guilt, shame, self-conscious emotions, behavioral outcomes

Suçluluk ile utanç duyguları çağdaş literatürde kendilik bilincine dayalı (self-conscious) duygular olarak sınıflandırılmıştır. Bu sınıflandırmanın nedeni, tıpkı gurur ve övünç gibi, suçluluk ile utanç duygularının da bireyin özdeğerlendirmesinin sonucunda ortaya çıkan duygular olmalarıdır (Eisenberg, 2000). Literatürde suçluluk ile utanç duygularının kavramsallaştırılmasına ve bu duyguların bireyi yönelttiği davranışların niteliğine ilişkin çelişkili savlar ve bulgular bulunmaktadır. Bu konudaki tartışma, suçluluk duygusunun davranışsal sonuçları bakımından yapıcı, utanç duygusunun ise yıkıcı olduğu savı ve bu kavramsal çerçeveyi temel alan araştırma bulgularının geçerliliği üzerinde yoğunlaşmaktadır. Suçluluk duygusu ile utanç duygusu gerçekten iddia edildiği ve araştırma sonuçlarının da gösterdiği gibi birbirinden niteliksel olarak farklı doğaları ve davranışsal sonuçları olan duygular mıdır?

Bu yazının ilk bölümünde suçluluk ile utanç duygularının psikoloji araştırmalarındaki farklı kavramsallaştırmaları ele alınacak, ikinci bölümde ise bu duyguların davranışsal sonuçları konusunda ortaya konan araştırma sonuçları karşılaştırılacaktır. Üçüncü ve dördüncü bölümlerde, özdeğerlendirmeye dayalı bu duyguların kavramsallaştırılmalarındaki evrensel geçerlilik sorunu ele alınacaktır. Tartışma bölümünde ise, suçluluk ile utanç duygularının günümüz psikoloji araştırmalarındaki tanımlanma biçimi, kuramsal ve görgül çalışmalara sağladığı fayda ve verimlilik açısından değerlendirilecektir.

Suçluluk ile Utanç Duygularının Kavramsallaştırılması

Suçluluk Duygusu

Yakın geçmişe kadar suçluluk duygusu da-

ha çok klinik psikolojinin inceleme konusu olmuştur. Bunda psikanalitik kuramın psikolojik bozuklukların gelişiminde suçluluk duygusuna atfettiği merkezi rolün etkisi olduğu düşünülmektedir (Tangney, Wagner ve Gramzow, 1992). Psikanalitik kuramda suçluluk duygusu temel olarak egonun süperego tarafından yargılanışından kaynaklanan gerilimin ifadesi olarak kavramsallaştırılmıştır (Freud, 1923). Gelişim psikolojisindeki çağdaş bazı kavramsallaştırmaların aksine, suçluluk duygusu psikanalitik kuram tarafından tamamen yıkıcı bir duygu olarak nitelenmiş ve gerek psikanalitik kuram, gerekse klinik psikoloji, suçluluk ile utanç duyguları arasında bir karşılaştırma veya ayırım yapma gereği duymamıştır. Daha sonraki yıllarda Lewis (1971, akt., Tangney ve ark., 1992), utanç veya suçluluk duygusuna yatkınlıkta bireysel farklılıklar olduğunu ileri sürmüştür. Lewis'e (1971) göre, bu yatkınlıklar farklı uyum sorunlarına yol açar, örneğin utanç duygusuna yatkın olan bireyler depresyon gibi duygulanım bozukluklarına eğilimliyken, suçluluk duygusuna yatkın olan bireyler paranoya, obsesif-kompulsif bozukluk gibi sorunlara eğilim gösterirler (akt., Tangney ve ark., 1992).

Bununla birlikte, psikoloji araştırmalarında suçluluk duygusu her zaman olumsuz sonuçları olan bir duygu olarak tanımlanmamıştır. Örneğin, Ausubel (1955, akt., Kugler ve Jones, 1992) suçluluk duygusunun, yoğunluğuna bağlı olarak yapıcı da olabileceğini belirtmiştir. Ausubel'e göre, makul boyutlardaki suçluluk duygusu, bireyi toplumda kabul görmeyen davranışları ortaya koymaktan alıkoyarak toplumsal açıdan uyumlu davranışlara yönlendirilebilir. Izard (1977, akt., Kugler ve Jones 1992) suçluluk duygusunu benlik ve sorumluluk duygusu ile birlikte ortaya çıkan bir duygu olarak nitelendirmiştir. Weiner (1985) ise,

Izard'ın görüşünü destekleyerek suçluluk duygusunun kişinin kendi kontrolünde olan görev ve sorumlulukları gerçekleştirememesi sonucunda ortaya çıkan bir duygu olarak tanımlamıştır.

Suçluluk ile Utanç Duygularının Ayrıştırılması

Weiner (1985), suçluluk ile utanç duygularını birbirinden ayırır ve yaptığı ayrımı şu şekilde özetler: Suçluluk ile utanç duyguları bir davranımın sonuçlarının birey tarafından kontrol edilip edilememesi ile ilgilidir. Buna göre, eğer bireyde rahatsızlık uyandıran hata ya da başarısızlık, çaba göstermemenin bir sonucu ise bu, suçluluk duygusunu doğurur; fakat, başarısızlık bireyin, örneğin yeteneksizlik gibi kendinde var olan ve çaba ile değiştirilemeyecek sebeplerden kaynaklanıyorsa, hissedilen duygu utançtır. Hoffman (1982, akt., Weiner 1985) ve Wicker (1983, akt., Weiner, 1985) da suçluluk ile utanç duygularını sonuçları bakımından ayırır. Hoffman'ın ayrımına göre, utanç duygusu içe kapanmaya neden olup olumsuz davranışın telafisi konusunda güdülenme eksikliği yaratırken, suçluluk duygusu hatalı davranışın telafisini ve olumlu sosyal davranışı teşvik eder. Hoffman (2001), suçluluk duygusunun beraberinde empati doğurduğunu ve bunun kişiyi olumlu sosyal davranışa yönelttiğini savunur. Bununla birlikte Hoffman (2001), her empatik uyarılmanın olumlu sosyal davranışa dönüşmediğini de belirtir. Bunun sebebi ise olumlu sosyal davranışın, yaşanan empatik stresin yoğunluğuna bağlı olmasıdır; eğer başkasının sıkıntısına duyulan empati kişisel bir sıkıntıya dönüşürse, birey kendi sıkıntısını aşma ile meşgul olacağından söz konusu empati olumlu sosyal davranışa dönüşmeyebilir.

Suçluluk ile utanç duyguları arasındaki fark, aynı zamanda bu duyguların ortaya çıktığı ortamla ilişkili olarak da ortaya konmaya çalışılmıştır. Örneğin, sosyal bilimci Ruth Benedict (1946, akt., Tangney, 2001) ve Ausubel (1955, akt., Tangney, 2001) suçluluk duygusunu kişinin özerk dünyasında ortaya çıkan, tamamen bireysel kaynaklı bir duygu olarak tanımlarken; utanç duygusunun, başkalarının fiili veya hayali varlığına bağlı olarak ortaya çıkan bir duygu olduğunu ileri sürmüşlerdir. Suçluluk ile utanç duyguları arasındaki bu niteliksel farkı görgül olarak göstermek amacıyla yaptıkları bir çalışmada Tangney, Miller, Flicker ve Barlow (1996), hem suçluluk hem de utanç duygularının başkalarının tanıklığında meydana gelmiş olaylarla ilişkili olabileceğini bulmuşlardır. Bu çalışmada Tangney ve arkadaşları (1996), suçluluk ile utanç duygularını birbirinden ayıran temel etmenin, utanç veya suçluluk uyandıran olaya başkalarının tanık olup olmamasıyla ilgili olmadığı sonucuna ulaşmışlardır. Aynı çalışmada, beklenen aksine, katılımcıların yalnızken utanç duygusunu daha fazla yaşadıkları tespit edilmiştir. Tangney ve arkadaşları (1996) bu bulguların, suçluluk duygusunun utanç duygusundan daha kişisel olduğu yolundaki savı yanlışladığını belirtmişlerdir. Lewis (1971, akt., Tangney, 2001) tarafından ortaya konan bir diğer ayrımın göre, suçluluk ile utanç duygularını birbirinden ayıran en önemli etmen, kişinin özdeğerlendirme sürecinde benliğinin mi yoksa davranışlarının mı üzerinde odaklandığı konusudur. Lewis'e göre, utanç duygusu yaşayan birey benliği, suçluluk duygusu yaşayan birey ise davranışları üzerinde odaklanır, yani özeleştirisinin hedefi benlik veya davranışlardır.

1990'lı yıllardan itibaren Amerika ve Avrupa'da yapılan araştırmaların büyük bir bölü-

mü, suçluluk ile utanç duygularının birbirinden apayrı duygular olduğunu, suçluluk duygusunu pişmanlık, korku, üzüntü ve kaygının eşlik ettiği bir duygu, utanç duygusunu ise çaresizlik ve yetersizlik duygularının ve başkalarından uzaklaşma isteğinin eşlik ettiği bir duygu olarak tanımlamıştır. Bu araştırmaların dayandığı kuramsal çerçeveye göre, utanç duygusunun aksine suçluluk duygusunda, yapılan hata bireyin kendi içsel değerlerinin çiğnenmesi anlamını taşır ve bu da bireyde hatasını telafi etme isteği doğurur (Ferguson, Stegge, Miller ve Olsen, 1999).

Günümüzde gelişim psikolojisi alanındaki pek çok araştırmanın kuramsal temeli bu ayırma dayansa da, bu kuramsal yaklaşım bazı eleştirilerin de hedefi olmaktadır. Örneğin, Kugler ve Jones (1992) geniş bir katılımcı grubu üzerinde suçluluk ile utanç duygularını ölçen farklı ölçekleri kullanarak yaptıkları araştırmada, suçluluk ile utanç duygularının birbirleri ile olumlu yönde yüksek bir ilişki gösterdiğini ve araştırma bulgularının bu iki duygu arasında yapılan ayırımı görgül olarak desteklemediğini belirtmişlerdir. Kugler ve Jones'un (1992) bu çalışmasında, sadece Tangney'nin *Kendilik Bilincine Dayalı Duyuş ve Yükleme Envanteri (Self-conscious Affect and Attribution Inventory)* ile Hogan ve Check'in *Hogan ve Check Suçluluk ile Utanç Duyguları Ölçeği*'nin (*Hogan and Check Guilt and Shame Measure*) suçluluk ile utanç duyguları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulguladıkları ortaya konmuştur. Kugler ve Jones (1992), bu iki ölçeğin de zaten suçluluk ile utanç duygularının birbirinden niteliksel olarak farklı oldukları varsayımıyla geliştirildiklerini ve bu sebeple diğer ölçeklerden farklı olarak iki duygu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark

bulduklarını belirtmişlerdir. Bununla birlikte, Kugler ve Jones (1992) suçluluk ile utanç duyguları arasında olduğu iddia edilen niteliksel farkın kuramsal olarak korunması gerektiğini, ancak görgül olarak gerçekten böyle bir farkın olduğunu güvenilir bir şekilde gösterebilmek için kullanılan ölçeklerin yeniden gözden geçirilmesi gerektiğini belirtmişlerdir. Eisenberg (2000) de suçluluk ile utanç duygularının birbirinden, Tangney ve onun kuramını benimseyen araştırmacıların varsaydığı kadar farklı olmayabileceğini vurgulayan diğer bir araştırmacıdır. Eisenberg, suçluluk duygusunun da yine bu kavramsal çerçevede savunulduğu kadar yapıcı olmayabileceğini de belirtir.

Türkiye'de yapılan çalışmalar da Eisenberg'in bu tespitini destekleyen sonuçlar ortaya koymaktadır. Örneğin, Şahin ve Şahin (1992), 17-21 yaşları arasındaki ergen örneklem grubu üzerinde yaptıkları çalışmada, suçluluk ve utanç ölçekleri arasında olumlu yönde ve anlamlı bir ilişki bulmuşlardır. Güleç (2005) de depresyonun şiddeti ile suçluluk, utanç, öfke ve kendilik değeri arasındaki ilişkiyi incelediği araştırmasında, tüm gruplarda (düşük, orta ve yüksek düzeyde depresyon belirtileri gösteren normal örneklem grupları ve majör depresyon tanısı konulmuş olan hasta grubu) suçluluk ve utanç duygularının olumlu yönde ve anlamlı ilişki içinde olan iki değişken olduğunu bulmuştur.

Suçluluk ile Utanç Duygularının Davranışsal Sonuçları

Suçluluk Duygusunun Olumlu, Utanç Duygusunun Olumsuz Davranışlarla İlişkisi

Suçluluk ile utanç duyguları geçmişte daha çok klinik psikologların ilgi alanına girmesine

rağmen, özellikle 1990'lardan itibaren gelişim psikolojisinin de araştırma konusu olmuştur (Eisenberg, 2000). Bununla birlikte, suçluluk ile utanç duyguları üzerine çalışan araştırmacılar arasında bu iki duygunun yapıcı ve yıkıcı sonuçlarına ilişkin süregelen bir tartışma vardır. Örneğin, Damon (1988, akt., Tangney, 2001), Eisenberg (1986, akt., Tangney, 2001), Harris (1989) ve Schulman ve Mekler (1985, akt., Tangney, 2001), hem suçluluk hem de utanç duygularını ahlak gelişimine katkısı olan duygular olarak ele alırlar. Hoffman (2001), utanç duygusunun üzerinde durmaksızın suçluluk duygusunun ahlak gelişiminde önemli rol oynadığını savunur ve pek çok araştırmanın empatiye dayalı suçluluk duygusu ile olumlu sosyal davranış arasında olumlu yönde bir ilişki bulunduğunu belirtir. Buna karşın, Ferguson ve arkadaşları (1999), Tangney (1990, 1991) ve Tangney ve arkadaşları (1992), suçluluk ile utanç duygularını birbirine karşıt davranışsal sonuçları olan iki duygu olarak tanımlarlar. Bu iki duygunun farklı davranışsal sonuçlara yol açtığını savunan araştırmacılara göre, suçluluk duygusu daha yapıcı davranışlarla ilişkili iken, utanç duygusu yıkıcı psikolojik tepkiler ve davranışlarla ilişkili görünmektedir.

Son onbeş yılda, bir grup araştırmacı suçluluk ile utanç duygularının davranışsal sonuçları üzerinde çeşitli araştırmalar yapmışlardır. Bu araştırma alanında ileri gelen araştırmacılar arasında yer alan Tangney (1995, 2001), geçmişte suçluluk duygusunun psikopatolojik sonuçları üzerinde odaklanan ve suçluluk ile utanç duyguları arasındaki farka önem vermiş olan klinik psikolojinin, bugün bu iki duygu arasında ayırım yaptığını belirtir. Buna ek olarak Tangney (1995, 2001), utanç duygusu-

nun olumsuz davranışsal sonuçlarının araştırılmasına yönelik artan ilgiye rağmen, benzer bir ilginin suçluluk duygusunun olumlu sonuçlarının araştırılmasına yönelik olarak gelişmediğini de vurgulamaktadır.

Bir araştırmasında Tangney (1991), suçluluk, utanç ve empatinin birbirinden farklı duygular olduğunu ve kişiler arası ilişkilerde birbirlerinden farklı davranışsal sonuçlar doğurduğunu bulmuştur. Bu araştırmanın sonuçlarına göre, suçluluk duygusu empatik tepki ile olumlu yönde bir ilişki gösterirken, utanç duygusu empatik tepki ile ters yönde bir ilişki, bireyin yaşadığı kendine dönük üzüntü ile olumlu yönde bir ilişki göstermektedir. Tangney, bu ilişkileri suçluluk ile utanç duyguları arasında çizdiği kuramsal ayırım ile ilintili olarak yorumlamaktadır. Bu kavramsal çerçeveye göre, suçluluk duygusuna eğilimli bireyler, *yanlış-davranışları* üzerinde odaklanma ve buna bağlı olarak da davranışlarının sonuçları ile ilgilenmektedirler. Davranışlarının sonuçları üzerinde odaklanmak ise, bu bireyleri zarar verdikleri kişiye ilgi gösterme ve hatalarını telafi etme eğilimine yöneltmektedir. Buna karşın, utanç duygusuna eğilimli olan bireyler *benlikleri* üzerinde yoğunlaştıklarından, yanlış davranışı ortaya koyan fail ile, yani kendileri ile ilgilenmektedirler. Dikkatleri kendileri üzerinde odaklandığından, üzüntüleri de kendileri üzerinde odaklanmakta ve bundan dolayı da başkalarına empati duyamamaktadırlar. Tangney (1991), bu kuramsal çerçeveyi şu şekilde detaylandırır: Suçluluk duygusu yaşamak, benlik ve davranış arasında bir ayırım yapılmasını gerektirir; fakat bu, utanç duygusuna eğilimli kişilerin yapamadığı bir ayırımdır. Bu sebepten dolayı Tangney'e göre, psikolojik olgunlaşma açısından suçluluk ve empati duygu-

ları utanç duygusuna göre daha gelişmiş duygulardır.

Tangney Wagner, Fletcher ve Gramzow (1992), utanç, suçluluk ve öfke duyguları arasındaki ilişkiyi inceledikleri araştırmalarında, suçluluk ile utanç duygularının, öfke ve düşmanlık duygularının yaşanması ile ilgili olarak farklı sonuçlar doğurduklarını bulmuşlardır. Bu araştırmanın sonuçlarına göre, utanç duygusuna yatkınlık, öfke, şüphencilik, kızgınlık, hırçınlık, başkalarını yargılamaya eğilim ve düşmanlık içeren ifadeler ile ilişkili bulunmuştur. Diğer yandan, utanç duygusundan bağımsız olarak yaşanan suçluluk duygusunun dışadönük kınama, öfke, düşmanlık ve dargınlık gibi tepkilerle ters yönde bir ilişki gösterdiği bulunmuştur. Tangney ve arkadaşları (1992) bu sonuçları, utanç duygusundan arınmış suçluluk duygusunun, yaşanan olumsuzluklardan dolayı başkalarını suçlama yerine hatalı davranışın sorumluluğunu üstlenmeyle ilişkili olduğu yönünde yorumlamışlardır.

Bir diğer araştırmasında Tangney, Wagner ve Gramzow (1992), suçluluk duygusunun telafi edici davranışlar gibi yapıcı tepkilerle bağlantılı olduğunu; buna karşın, utanç duygusunun depresyon gibi psikolojik uyum sorunları ile ilişkili olduğunu bulmuşlardır. Tangney ve arkadaşlarına (1992) göre, utanç duygusu yıkıcı bir deneyim olduğundan, bu duyguya yatkınlığı olan kişiler bu sebeple psikolojik sorunlara karşı daha az dirençlidir. Tangney ve arkadaşları (1992), daha önce bu konuyla ilgili olarak ortaya konan araştırma sonuçlarının gösterdiğinin aksine, suçluluk duygusunun kendi araştırmalarında psikolojik sorunlarla ilişkili çıkmamasını ise şu şekilde açıklamışlardır: Suçluluk duygusunun psikolojik sorun-

larla ilişkili olduğunu gösteren araştırmalar altında, utanç duygusu ile birlikte yaşanan suçluluk duygusu üzerinde yapılmış olan çalışmalardır.

Tangney'nin yaklaşımına göre, suçluluk duygusu utanç duygusu ile birlikte yaşandığı takdirde yıkıcı olmaktadır; bununla birlikte utanç duygusundan arınmış suçluluk duygusu bireyi olumlu sosyal davranışa teşvik etmektedir. Eğer, birey davranışı konusunda pişmanlık yaşıyor ve gerek konuyla ilgili diğer insanları, gerekse kendini suçlamaya başlıyor ve benliğine olumsuz atıflarda bulunuyorsa, burada yaşanan utanç duygusu ile karışmış suçluluk duygusudur. Bundan dolayı, psikolojik sorunlarla ilişkili olduğu bulunan suçluluk duygusu, suçluluk duygusu değil, utanç ile karışmış suçluluk duygusudur ve burada ortaya çıkan psikolojik sorunlar da utanç duygusu ile ilişkilidir. Bununla birlikte, Tangney ve arkadaşları (1992), klinik örneklem grubunda psikolojik sorunlarla ilişkili görünen suçluluk duygusunun, kendi çalışmalarında kavramsallaştırdıkları suçluluk duygusundan niteliksel olarak farklı olabileceğini de belirtirken; diğer yandan Tangney (1995), klinik psikolojide suçluluk ile utanç duygularının yeterince ayrıştırılmadığını, klinik olgularda suçluluk duygusu olarak nitelendirilen duyguların ortaya çıkarılmamış utanç duyguları olabileceğini vurgular.

Suçluluk ile utanç duygularının yapıcı ve yıkıcı yapısını inceleyen bir başka araştırmada, Niendenthal, Tangney ve Gavanski (1994), suçluluk ile utanç duygularına yatkınlık ile pişmanlık duymaya yatkınlık arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Niendenthal ve arkadaşları (1994) bu çalışmada, suçluluk duygusuna yatkınlığı olan kişilerin hataya yol açan davranış-

ları üzerinde yoğunlaştıklarını ve söz konusu davranışla ilgili pişmanlık yaşadıklarını; bununla birlikte utanç duygusuna eğilimli kişilerin olumsuz bir olayla karşılaştıklarında kişisel özellikleri üzerine odaklandıklarını ve benliklerine yönelik pişmanlık yaşadıklarını bulmuşlardır. Buna ek olarak, Niendenthal ve arkadaşlarının (1994) çalışması utanç duygusunun özünde, benlik hatanın kaynağı olarak görüldüğü için kendini kınamanın; suçluluk duygusunun özünde ise, benliği yargılamadan makul bir şekilde davranışın kınanmasının olduğunu ortaya koymuştur.

Lutwak, Panish, Ferrari ve Razzino (2001), tarafından yapılan bir diğer araştırma da Tangney'nin bulgularını desteklemektedir. Lutwak ve arkadaşları (2001), utanç duygusuna yakınlık ve içedönük öfke arasında olumlu, suçluluk duygusuna yakınlık ve dışadönük öfke arasında ise ters yönde bir ilişki olduğunu bulmuşlardır. Beş ile oniki yaşları arasındaki çocuklarla yaptıkları çalışmada, Ferguson ve arkadaşları (1999), suçluluk ile utanç duygularına eğilimin içedönük ve dışadönük davranış sorunları ile olan ilişkisini incelemiş, suçluluk ve utanç duygularının iç içe geçtiği ifadelerin hem içedönük hem de dışa dönük davranış sorunları ile ilintili olduğunu bulmuşlardır. Dearing, Stuewig ve Tangney (2005), utanç duygusuna yakınlığın alkol ve uyuşturucu madde bağımlılığı ile olumlu yönde ilişki içinde olduğunu, buna karşın, suçluluk duygusuna yakınlığın söz konusu problemlerle ters yönde bir ilişki içinde olduğunu bulmuşlardır.

Diğer bir araştırmacı grubu, her ne kadar suçluluk ile utanç duyguları arasında bir ayırım yapma gereği duymasa da, suçluluk duygusunun sosyal gelişimde yapıcı bir rolü oldu-

ğunu kabul eder (Kochanska, Gross, Lin ve Nichols, 2002). Bu yaklaşıma göre, suçluluk duygusu geliştirmekte olan çocuğu kuralları çiğneme eğiliminden alıkoyar. Kochanska ve arkadaşları (2002), küçük yaşlarda hatalı davranışlarının ardından suçluluk duyan çocukların ileride toplum tarafından kabul gören davranış kurallarını daha az çiğnediklerini gözlemlemişlerdir. Bu çalışmaya bağlı olarak Kochanska ve arkadaşları (2002), erken yaşlardaki suçluluk duygusu eğiliminin daha sonra gelişen "ahlak duygusunu" belirlediği sonucunu çıkarmışlardır.

Suçluluk Duygusunun Sorunlu Davranışlarla İlişkisi

Bu araştırma alanında, suçluluk duygusu ve psikolojik uyum arasındaki ilişkinin doğruluğunu sorgulayan araştırma sonuçları da rapor edilmiştir. Örneğin, Kugler ve Jones (1992), kişilik özelliği olan genel suçluluk duygusu ile duruma bağlı olarak yaşanan geçici suçluluk duygusunun kızgınlık, şüphe, depresyon, kaygı ve öfke ile ilişkili olduğunu bulmuşlardır. Bu çalışmada, kişilik özelliği olan suçluluk duygusu, kişinin genelde ne hissettiği olarak tanımlanırken; duruma bağlı olarak yaşanan suçluluk duygusu, kişinin belirli bir olaya ilişkin ne hissettiği olarak kavramsallaştırılmıştır. Zahn-Waxler, Kochanska, Krupnick ve McKnew (1990), depresif ve sağlıklı annelerin çocuklarındaki suçluluk duyma eğilimini ve bu duygunun niteliğini incelemişlerdir. Bu çalışma, psikolojik olarak sağlıklı olan annelerin çocuklarının, empati ve diğer insanlarla ilgilenme gibi davranışlarla suçluluk duygusunu yapıcı bir deneyime dönüştürürken; depresif annelerin çocuklarının, aşırı sorumluluk duygusu taşıma ve olumsuzluklardan kendini so-

rumlu tutma gibi yıkıcı suçluluk duygusu ile ilişkili olan tepkiler verdiklerini ortaya koymuştur. Zahn-Waxler ve arkadaşları (1990) araştırmalarında suçluluk duygusunu, Tangney'nin aksine, yapıcı ve yıkıcı suçluluk duygusu olarak ikiye ayırırlar ve bu iki tip suçluluk duygusunu önceleyen sosyalleşme etmenlerini incelerler. Zahn-Waxler ve arkadaşlarının (1990) bu çalışmaları, suçluluk duygusunu olumlu ve olumsuz boyutlarıyla incelemesi ve her bir boyutun farklı sebepleri ve davranışsal sonuçları olabileceğini ortaya koyması açısından önemlidir. Bu çalışmada, yapıcı suçluluk duygusu kişiyi yapılan hatanın sorumluluğunu üstlenmeye, hatayı telafi etmeye ve başkalarına yardım etmeye yönelen bir duygu olarak tanımlanır. Aynı çalışmada, yıkıcı suçluluk duygusu, kötü giden her şeyden kendini sorumlu tutma eğilimi ve kendini aşırı yargılama ile ortaya çıkan bir duygu olarak tanımlanmıştır.

Harder (1995) ise, yaptığı sistematik bir dizi araştırmada, suçluluk duygusunun, Tangney'nin ve yakın geçmişte utanç duygusu üzerinde yoğunlaşan araştırmaların iddia ettiğinin aksine, psikopatolojik belirtilerle daha ilişkili olduğunu ortaya koyduğunu belirtmektedir. Harder (1995) aynı zamanda, hem kuramsal hem de görgül çalışmaların, suçluluk duygusunun yıkıcı niteliğini vurgulayan ilk kavramsalara bir kez daha dikkatlerini yönelmeleri gerektiğini vurgulamaktadır. Fedewa, Burns ve Gomez (2005) olumlu ve olumsuz mükemmeliyetçilik ile suçluluk ve utanç duyguları arasındaki ilişkiyi inceleyen araştırmalarında, olumsuz mükemmeliyetçiliğin hem suçluluk hem de utanç duygusu ile olumlu yönde ve anlamlı bir ilişki içinde olduğunu bulmuşlardır. Aynı çalışmada suçluluk duygu-

suna yatkınlık ile utanç duygusuna yatkınlık arasında olumlu yönde bir ilişki olduğu gösterilmiş ve genel olarak çalışmanın sonuçları suçluluk duygusunun olumlu davranışsal sonuçlarla ilişkili olduğu iddiasını desteklemediği yönünde yorumlanmıştır (Fedewa ve ark., 2005).

Balkaya (2001) tarafından Türkiye'de yapılan araştırmada da, suçluluk duygusunun çok boyutlu öfke ölçeğinin bazı alt boyutları ["öfke belirtileri", "öfkeye yol açan durumlar (ciddiye alınmama ve haksızlığa uğrama)", "öfkeyle ilgili davranışlar (sakin ve kaygılı)" ve "kişiler arası öfke (pasif-agresif ve içedönük tepkiler)"] ile yüksek düzeyde ve olumlu yönde bir ilişki gösterdiği, buna karşın "başka insanlara ve dünyaya yönelik öfke" ile düşük düzeyde de olsa olumsuz yönde bir ilişki gösterdiği bulunmuştur. Balkaya (2001) aynı çalışmada utanç duygusunun, çok boyutlu öfke ölçeğinin yukarıda adı geçen tüm alt boyutları ile yüksek düzeyde, "diğer insanlara ve dünyaya karşı öfke" boyutları ile ise düşük düzeyde olumlu yönde bir ilişki gösterdiğini ortaya koymuştur.

Şahin ve Şahin'in (1992) araştırmasında da, suçluluk ve utanç duygularının birlikte depresyonu yordadıkları, ancak her iki duygunun beraber açıkladıkları ortak varyansın dışında suçluluk duygusunun tek başına da depresyonu yordayıcı gücü olduğu bulunmuştur. Buna karşılık, utanç duygusunun açıkladığı varyansın diğer değişkenler [sosyotropi (onaylanmamaya yönelik kaygı, ayrılığa ilişkin kaygı, başkalarını memnun etme) ve boyun eğicilik (submissiveness)] tarafından da açıklanabildiği bulunmuştur. Ancak, Şahin ve Şahin (1992) tükenmişlik eğilimi olan (dysphoric)

grupta, utanç duygusunun diğer değişkenlerin açıkladıkları varyansın ötesinde depresyonu yordayıcı bir gücü olduğunu da bulmuşlardır. Güleç'in (2005) çalışmasında ise, depresyon ile ilişkileri dikkate alındığında, hem suçluluk hem de utanç duygularının düşük, orta ve yüksek düzeyde depresyon belirtileri olan gruplarda depresif belirtileri yordamada anlamlı bir rolü görülmezken, majör depresyon grubunda depresif belirtileri anlamlı bir şekilde yordadıkları bulunmuştur.

Suçluluk Duygusunun Sorunlu Davranışlarla İlişkisine İlişkin Değerlendirmeler

Ferguson ve arkadaşları (1999), araştırma sonuçlarındaki bu uyumsuzluğun suçluluk duygusunun tanımlanmasındaki farklılığın bir sonucu olabileceğini ileri sürmüşlerdir. Tangney'nin suçluluk duygusunun utanç ile birlikte yaşandığında yıkıcı olduğu kuramına dayanarak Ferguson ve arkadaşları (1999), suçluluk duygusu ve olumsuz davranışlar arasında olumlu bir ilişki bulan araştırmaların suçluluk ile utanç duygularını örtüşük olarak tanımladığını öne sürmüşlerdir. Bu sebeple, bu çalışmalarda psikolojik sorunlarda suçluluk duygusunun açıkladığı değişimin (varyans), aslında utanç duygusu tarafından açıklanması gerektiği düşünülmüştür.

Eisenberg (2000) bu çelişkili bulgular üzerine yaptığı yorumda, suçluluk duygusunu olumlu davranışlarla ilişkili bulan çalışmaların çoğunda suçluluk duygusunun yapıcı ve başkalarına ilgi gösterme şeklinde yaşanan bir duygu olarak tanımlandığını belirtmiş, bundan dolayı olumlu sosyal davranış ve suçluluk duygusu arasında bulunan anlamlı ilişkinin şaşırtıcı olmadığını da eklemiştir. Buna ek ola-

rak Eisenberg (2000), yanlışını telafi etme konusunda daha az kaygı doğuran, makul olmayan ölçüde sorumluluk duygusunu beraberinde getiren suçluluk duygusunun yıkıcı etkileri olabileceğini de belirtir. Bu eleştirilere karşı Tangney, Wagner ve Gramzow (1992), yıkıcı suçluluk duygusunun utanç ile karışmış bir duygu olduğunu ve bu eleştirel yaklaşımda suçluluk duygusuna atfedilen yıkıcılığın utanç duygusundan kaynaklandığını belirterek kendi kavramsallaştırmalarını savunurlar.

Utandır ve Suçluluk Duygularının Tanımlanmasının ve Davranışsal Sonuçlarının Kültürlerarası Geçerliliği

Batı-dışı Kültürlerden Gelen Eleştiriler

Bedford ve Hwang (2003) de, hem suçluluk hem de utanç duygularının toplumda sosyal kontrol mekanizması işlevini gördüğü düşüncesini benimserler ve insanların bu iki duygunun vereceği rahatsızlıktan kaçınmak için o kültürde kabul gören davranışları ortaya koyma eğilimi taşıdıklarını savunurlar. Bu bağlamda, farklı kültürlerde farklı kültürel değişkenlere ve sosyalleşme süreçlerine bağlı olarak ortaya çıkan suçluluk ile utanç duygularının bu işlevi yerine getirirken, farklı sosyal kontrol mekanizmaları olarak işlev görebileceklerini belirtirler. Bedford ve Hwang'a göre, Batı kültürü bireyci olduğu için daha bireysel bir duygu olan suçluluk duygusu, sosyal kontrol mekanizmasında daha merkezi bir rol oynar; Batı toplumunda bir kuralın çiğnenmesi söz konusu olduğunda, suçluluk duygusu ceza mekanizması olarak işler. Diğer yandan, Çin kültüründe benlik, ilişkisel olarak geliştiğinden, bir kuralın çiğnenmesi durumunda utanç duygusu sosyal kontrol mekanizması olarak

çalışır. Bu varsayımdan yola çıkarak Bedford ve Hwang (2003), suçluluk duygusunun Batı toplumundaki yerini analiz ederler ve benlik kavramının, bireyin bağımsız ve kendi kendine yeten bir varlık olarak algılandığı Batı toplumunda, ahlaki veya toplumda kabul gören diğer kuralların çiğnenmesi durumunda ortaya çıkan duygunun suçluluk duygusu olduğunu söylerler. Batı toplumlarında suçluluk duygusu, tanımı gereği başkalarına duyulan sorumluluk ile ilişkilidir; buna karşın utanç duygusu benliğe odaklı ve başkalarına sorumluluk duyuma ile ilişkili olmayan bir duygudur. Bu analize göre, Batı toplumunda utanç duygusunu yaşayan kişi, bireyci benliği üzerinde yoğunlaştığından, hatalı veya yanlış davranımların ardından ortaya çıkan utanç duygusu yetersiz ve gelişmemiş bir tepki olarak kabul edilmektedir.

Bedford ve Hwang (2003), suçluluk ile utanç duygularına ilişkin yapılan bu ayırımın kültürel değerlerle ilgili olduğunu belirterek, Batı kaynaklı psikoloji araştırmalarında suçluluk duygusunun utanç duygusuna oranla daha gelişmiş bir duygu olarak kavramsallaştırılmasını ve utanç duygusunun “çirkin bir duygu” ve “çocuksu bir gerileme” olarak nitelendirilmesini eleştirirler. Araştırmacılar, bu tip bir kavramsallaştırmanın Batılı olmayan kültürlerle uyarlandığında sorun yarattığını da vurgulamaktadırlar. Bedford ve Hwang’ın (2003) göre, Japon ve Çin kültürlerinde benlik, aile bireylerini ve kişinin yakınlarını da içine aldığı için, utanç duygusu Batıda algılandığı gibi “bencilce kendine odaklanma” olarak düşünülmeyebilir. Hatta Çin kültüründe utanç duygusu ahlak ile de ilişkilidir, çünkü utanç durumunda zaten başkaları için duyulan bir kaygı ve ilgi vardır. Bundan dolayı Batı-dışı kültürlerde, suçluluk ile utanç duygularını ortaya çıkaran

durumlar ve bu duyguların niteliği Batı kültüründekinden farklılık gösterebilir. Dolayısıyla suçluluk ile utanç duyguları arasında yapılan bu ayırımın evrensel geçerliliği sorgulanmalıdır.

Duyguların Kavramsallaştırılmasında Etnopsikoloji Bilgisinin Gerekliği

Bedford ve Hwang’ın eleştirisine paralel olarak White (1997), bir duygunun içeriğinin ve anlamının içinde bulunduğu kültür tarafından belirlendiğini belirtir. White’a (1997) göre, duygusal kavramların içeriğini anlamak için etnopsikoloji bilgisine sahip olmak, örneğin, benlik kavramının farklı kültürlerde nasıl anlaşıldığını ve tanımlandığını bilmek gerekir. White, literatürde kendilik bilincine dayalı duyguların kavramsallaştırılmasının bireyci benlik anlayışına dayandırıldığını da altını çizer. Bu kavramsallaştırma, evrensellikleri doğrulanmış olan kızgınlık, öfke ve neşe gibi temel duygular için bir sorun oluşturmayabilir. Fakat, suçluluk ile utanç gibi ahlaki duyguların fenomenolojisi daha ayrıntılı bir kültürler arası inceleme gerektirmektedir. White (1997), örneğin Solomon Adaları’nda, İngilizce’ye “utanç” olarak çevrilen *mamaja* teriminin temel olarak sosyal ilişkilerle ilgili olduğunu, bireye yönelik olmadığını vurgulamıştır. Yani, *mamaja* değer verilen önemli bir sosyal ilişkiye zarar verildiği zaman yaşanır; hatta, bu tip durumlarda her iki taraf da utanç duygusu yaşamaktadır. Solomon Adaları’nda yaptığı dilbilim çalışmalarına dayanarak White (1997), yakın ilişkilerdeki utanç duygusunun üzüntü ile yakından ilişkili olduğunu söyler. Bu kültürde utanç bir kuralın çiğnenmesi durumunda ortaya çıkar ve yapılan hatayı telafi etmeyi gerektirir. White’ın açıklamalarından

da anlaşılabilceği gibi, bu kavramsal çerçeve, Tangney'nin suçluluk ile utanç duygularına ilişkin öne sürdüğü kavramsal çerçeveye aykırıdır, çünkü Tangney'nin anlayışına göre, başkalarına zarar verme durumunda davranışın telafi edilmesi kaygısı, sadece suçluluk duygusunun bir niteliğidir.

Hong (2004) ve Kitayama, Markus ve Matsumoto (1995) da, suçluluk ve utanç duygularının işlevinin ve kültürel olarak uygun kabul edilen, "normlara uygun" davranışın incelenmesinin suçluluk ile utanç duyguları gibi kendilik bilincine dayalı duyguların anlaşılması için gerekli olduğunu vurgularlar. Kitayama ve arkadaşları (1995), Tangney ve arkadaşlarının (1992) Amerikalı katılımcılar üzerinde yaptıkları ve utanç duygusunun öfkeye dönüştüğünü bulguladıkları araştırma sonuçlarına atıfta bulunarak, utancın öfkeye dönüşmesinin kültürel olarak şemalandırılmış bir deneyim olabileceğini söylerler. Ayrıca, bu şemanın Amerikan kültürü gibi bireyci bir toplumda utanç duygusunun yarattığı bireyin özerk kimliğini tehdit etmesi durumuna karşı benliğin korunmasına hizmet eden bir strateji olabileceği yorumunu yaparlar. Kitayama ve arkadaşları (1995), utanç duygusunun, ilişkisel benliğin hakim olduğu toplulukçu toplumlarda başkalarına veya kendine yönelmiş öfkeye dönüşmeyebileceğini, çünkü utanç duygusu ile birlikte yaşanan başkalarına karşı mahcubiyet duymanın benliğe bir tehdit olarak algılanmadığını belirtirler.

Fischer, Manstead ve Mosquera (1999) tarafından yapılan bir çalışmada da, duygulara ilişkin algı ve yargıların kültürel değişkenler tarafından etkilendiği ortaya konmuştur. Kendilik bilincine dayalı duygular söz konusu ol-

duğunda, benliğin nasıl tanımlandığı oldukça önemlidir. Fischer ve arkadaşları (1999), her kültürün belli durumlarda ne hissedileceği konusunda bireylerine şemalar sağladığı ve hangi koşulda hangi duygunun yaşanması gerektiğini de kültürün tanımlandığını ifade ederler. Fischer ve arkadaşları (1999) çalışmalarında, utanç, öfke ve gurur gibi kendilik bilincine dayalı duyguların İspanya ve Hollanda gibi bireycilik ve toplulukçuluk açısından farklı kimliklere sahip olan iki ülkede nasıl kavramsallaştığını araştırmışlardır. Fischer ve arkadaşları (1999), bireycilik toplulukçuluk bağlamında İspanyol kültürünün Hollanda kültürüne göre daha toplulukçu, Hollanda kültürünün ise daha bireyci olarak sınıflandırılabilceğini ifade ederler. Buna ek olarak, utanç duygusunun toplulukçu kültürlerde bireyci kültürlerde düşünüldüğü gibi bireysel olmaktan çok, toplumsal bir deneyim olduğunu belirtirler. Fischer ve arkadaşlarının (1999) araştırması, İspanyol ve Hollanda kültüründe bu iki duygunun kavramsallaştırılmasının farklı olduğunu ortaya koyar. Bu çalışmada, örneğin İspanyol katılımcılar, utanç duygusu ile ilgili olarak Hollandalı katılımcılara göre daha olumlu fikirler ifade etmişlerdir. Aynı çalışmada, İspanyol katılımcılar utancı dürüstlük ve kırılğanlığın bir belirtisi olarak algıladıklarını belirtirlerken; Hollandalı katılımcılar utanç duygusunu benliğe bir tehdit olarak gördüklerini ifade etmişlerdir. Bu çalışmada İspanyol katılımcılar utanç duygusunun başkalarıyla paylaşılması gerektiğini düşünürken, Hollandalı katılımcılar saklanması gerektiğini söylemişlerdir. Bu çalışma, kendilik bilincine dayalı duyguların algılanışında ve kavramsallaştırılmasında kültürler arası farklar olduğu savını desteklemektedir.

Anolli ve Pascucci (2005) tarafından Hintli ve İtalyan üniversite öğrencileri üzerinde yapılan araştırma, her iki kültürde de hem suçluluk hem de utanç hissetme durumlarında hatalı davranışın kaynağının benlik olarak görüldüğünü, buna ek olarak utanç duygusunda önceden kestirilemeyen dışsal etmenlerin de kişide utanç yaratan durumdan sorumlu tutulduğunu ortaya koymuştur. Aynı çalışma, suçluluk ve utanç duygularının yaşanmasında kültürler arası farklılıklar olduğunu da göstermiştir. Buna göre, Hintli katılımcıların hem suçluluk hem de utanç duygularını yaşamaya İtalyan katılımcılara göre daha eğilimli oldukları, İtalyan katılımcıların suçluluk duygusunu daha nahoş bir duygu olarak yaşarken, Hintli katılımcıların utanç duygusunu daha nahoş bir duygu olarak yaşadıkları ortaya konmuştur (Anolli ve Pascucci, 2005).

Yapılan araştırmalar (Güleç, 2005; Şahin ve Şahin, 1992) toplulukçu bir kültür olan Türkiye’de de suçluluk ve utanç duygularının, her ne kadar birbirinden farklı duygular olsalar da, Tangney’nin sınıflandırdığı şekilde birbirini dışlayan duygular olmadıklarını, tam tersine birbirleri ile olumlu yönde ve anlamlı ilişki içinde olduklarını, buna ek olarak suçluluk duygusunun da tıpkı utanç duygusu gibi öfke ile yüksek düzeyde ve olumlu yönde bir ilişki içinde olduğunu (Balkaya, 2001) ve depresyonu yordayan önemli bir değişken olduğunu (Güleç, 2005; Şahin ve Şahin, 1992) ortaya koymaktadır.

Tartışma

Suçluluk ile utanç duygularının özdeğerlendirme sürecinde biri davranışa diğeri benliğe odaklanan ve bunun sonucunda kişiyi biri

olumlu diğeri olumsuz olmak üzere farklı davranışlara yönelten iki duygu olarak kavramsallaştırılması yukarıda ele alındığı gibi tartışmalı bir çerçeve ortaya koymaktadır. Bu kavramsal çerçeve gerek aynı kültür içindeki davranışları açıklama bakımından ortaya koyduğu kapsayıcılık, gerekse kültürler arası psikolojideki evrensel geçerliliği bakımından değerlendirildiğinde bir takım sorunlar ortaya koymaktadır.

Pek çok kuramcı ve araştırmacı Batı dünyasında geliştirilen duygu kavramsallaştırmalarının farklı kültürlerde işlevselliğini yitirebileceği sorununa dikkat çekmektedirler (Bedford ve Hwang, 2003; Fontaine, Poortinga, Setiadi ve Markam, 2002; Fischer ve ark., 1999; Kitayama ve ark., 1995; White, 1997). Bu kuramcı ve araştırmacılar duyguların kültürel bağlam içinde geliştiğini ve farklı kültürlerin farklı duyguların algılanmasına ve yaşanmasına yönelik olarak farklı şemalar sağladığını vurgulamaktadırlar. Bunun da ötesinde, kültürler arası farklılığın en fazla suçluluk ile utanç duyguları gibi o kültür içinde hakim olan benlik anlayışı ile ilintili olarak gelişen özdeğerlendirmeye bağlı duygular söz konusu olduğunda görülebileceği de vurgulanmaktadır.

Bu eleştiri oldukça önemlidir ve farklı kültürlerde duyguların sosyal ve bilişsel boyutlarının keşfedilmesine yönelik araştırmaların gerekliliğini ortaya koymaktadır. Suçluluk ile utanç duygularının farklı kültürlerdeki fenomenolojisini ortaya koyan araştırmalar sınırlıdır. Bunun yanı sıra, bu iki duygunun içedönük ve dışadönük davranış sorunlarına olan katkısı konusunda ortaya konan bilgiler de yetersiz kalmaktadır. Mevcut çalışmalar, suçlu-

luk ile utanç duygularının yaşanmasında değişkenlik olduğunu ortaya koymaktadır. Benliğin farklı kültürlerde farklı algılandığı gerçeği de, toplulukçu kültürlerde utanç duygusunun yıkıcı bir deneyim olmadığına ilişkin saptamayı da beraberinde getirmektedir. Utanç duygusunu benlik üzerinde bencilce bir odaklanma olarak tanımlayan araştırmacı ve kuramcılardan biri olan Tangney (2003) de, utanç ve suçluluk duygularının farklı kültürlerde farklı yaşanabileceğini ve davranışsal sonuçlarının da farklı olabileceğini kabul etmekte ve her iki duygunun da farklı kültürlerde ne anlama geldiğinin ve nasıl yaşandığının araştırılması gerektiğini vurgulamaktadır.

Amerika ve Avrupa'daki bir grup araştırmanın kuramsal temelini oluşturan suçluluk ile utanç duyguları arasındaki bu ayrımı, kuramsal ve görgül verimliliği ve faydası açısından da değerlendirmek gerekir. Bu iki duygu arasında benliğe ve davranışa odaklanma şeklinde yapılan bu ayrımı temel alan araştırmalar, bu kuramsal ayrımın geçerliliğini desteklemektedir. Yine aynı kuramsal çerçeveden yola çıkan araştırmalar, utanç duygusunun yıkıcı, suçluluk duygusunun ise yapıcı olduğunu ortaya koymuştur. Bu araştırmalar benliğe odaklanan özeleştirinin yıkıcı davranışlara yol açtığı, davranışa odaklanan özeleştirinin ise yapıcı davranışları güdülediği savı ile temellendirilmektedir. Bununla birlikte, Kugler ve Jones (1992) ve Zahn-Waxler ve arkadaşları (1990), suçluluk duygusunu yıkıcı ve yapıcı olmak üzere iki yönü olan bir duygu olarak ele almışlardır. Bu kavramsal çerçevede, yapıcı suçluluk duygusu Tangney'nin kavramsal çerçevesindeki "suçluluk duygusu"na karşılık gelirken, aşırıya kaçan özeleştirisi olarak nitelenen yıkıcı suçluluk duygusu ise aynı kuramda

"utanç duygusu"na karşılık gelmektedir. Tangney, bir yandan bazı araştırmalarda "yıkıcı suçluluk duygusu" olarak kavramsallaştırılan duygunun utanç duygusundan başka bir şey olmadığını altını çizmekte, diğer yandan, klinik olgularda gözlemlenen suçluluk duygusunun kendi kuramında bahsettiği suçluluk duygusundan niteliksel olarak farklı olabileceğini de kabul etmektedir.

Bu açıdan bakıldığında suçluluk ile utanç duygularının yapıcı ve yıkıcı davranışsal sonuçlarına göre birbirinden kesin çizgilerle ayrılması önemsiz bir ayırım gibi görünmektedir; çünkü bu ayırım aslında aşırı özeleştirinin utanç duygusunun mu yoksa genel suçluluk duygusunun mu bir niteliği olduğu yönünde bir tartışmaya gitmektedir. Bu kuramsal ayırım bilimsel verimlilik ve fayda açısından değerlendirildiğinde, konuyla ilgili araştırmalarda daha önce "genel suçluluk" olarak adlandırılmış olan bir duygunun aslında utanç duygusu olduğunu ve suçluluk duygusunun özü itibarıyla aslında yapıcı bir duygu olduğunu iddia etmede, ne kuramsal ne de pratik bir fayda olmadığı görülmektedir.

Ayrıca, bu tartışma utanç ve suçluluk duygularını ortaya çıkaran koşullar açısından değerlendirildiğinde, bu konuda yapılan diğer araştırma verilerine dayanarak suçluluk duygusunun da yıkıcı olabileceğini ve özeleştiriden çok başkalarının eleştirilmesine ve yargılanmasına yönelebileceği söylenebilir. Örneğin, sonuçları telafi edilemeyecek kadar ağır ve geri dönüşsüz olan bir kazaya sebep olan bir insan, sebep olduğu bu kazadan dolayı büyük bir acı duyabilir. Kişi, katlanılması çok zor olan bu acıyı özyıkıma varan içedönük öfkeye dönüştürebileceği gibi kazada dolaylı

olarak payı olabilecek diğer insanlara hatta kazanın kurbanına bile yöneltebilir veya bu iki tepkiyi birlikte gösterebilir.

Tangney ve onun kuramını paylaşan diğer araştırmacıların savunduğu ayırımı yönelik burada yöneltilen eleştiri, suçluluk ile utanç duyguları arasında yapılan ayırımın anlamsız ve önemsiz olduğunu savunmamaktadır. Burada yapılan eleştiri, bu iki duygu arasında yapılan ayırımın, suçluluk duygusunda özeleştirinin hedefinin davranış, utanç duygusunda ise benlik olduğu ve bu niteliksel farka bağlı olarak suçluluk duygusunun utanç duygusuna göre daha yapıcı sonuçlar doğurduğunu öne süren sava yöneliktir. Bu şekilde yapılan kuramsal ayırım, konu ile ilgili yapılan görgül çalışmaları da yanlış yönlendirilebilir.

Suçluluk ile utanç duygularının, insanların ve toplumların hayatında önemli bir rol oynadığı açıktır. Kişinin özdeğerlendirmesini içeren bu iki duygu, ona davranışlarını kontrol etmesinde yol gösterir. Toplum açısından da, sosyalleşme sürecinde bireye kazandırılan suçluluk ile utanç duyguları, bireyin davranışlarını kontrol etmenin iki önemli aracıdır. Bununla birlikte, suçluluk duygusunun bu süreçte utanç duygusuna göre daha belirgin bir rol oynadığı görülmektedir. Bu açıdan suçluluk duygusunu, yapıcı ve yıkıcı niteliği ile sonuçları bakımından bir süreklilik içinde görmek ve görgül çalışmalarda bu kavramsal çerçeveye göre tanımlamak daha mantıklı görünmektedir.

Şüphesiz, suçluluk duygusu utanç duygusu ile birlikte yaşanabilir ve ikisinin ortak etkisi duruma göre daha yıkıcı da olabilir. Dahası, suçluluk duygusunu yapıcı ve yıkıcı kılan et-

men, yaşanan duygunun yoğunluğuna, kişinin kendini olaya nasıl dahil ettiğine ve olayla ilgili olarak kendini ne derece sorumlu hissettiğine de bağlı olabilir. Bu bağlamda, Kugler ve Jones (1992) tarafından ortaya konan “kişilik özelliği olarak suçluluk duygusu” ve “duruma bağlı olarak yaşanan suçluluk duygusu” ayırımı daha aydınlatıcı ve faydalı bir ayırım olabilir.

Her durumda kendilik bilincine dayalı duyguların kavramsallaştırılmasının kültüre göre değişebileceği düşünülmeli ve bir kültürde geliştirilen kavramsal tanımın diğer kültürler için açıklayıcı olamayabileceği göz önünde bulundurulmalıdır. Bu açıdan, duyguların davranışsal sonuçları üzerinde varsayımlarda bulunmadan önce, söz konusu duyguların farklı kültürlerde nasıl algılandığına ve tanımlandığına ilişkin açıklayıcı araştırmalar yapılmalı ve ortaya konan sonuçların evrensel geçerliliği sorusu her zaman gündemde tutulmalıdır.

Sonuç

Suçluluk duygusu psikoloji araştırmalarında ve özellikle klinik çalışmalarda yıkıcı sonuçları açısından ele alınmıştır. Yakın geçmişte Batılı ülkelerde yapılan bir dizi araştırma suçluluk duygusunu, özdeğerlendirme sürecinde davranışı hedef alan ve kişiyi olumlu sosyal davranışlara yönlendiren bir duygu olarak tanımlamıştır. Buna karşın, suçluluk duygusu ile birlikte kendilik bilincine dayalı duygular başlığı altında sınıflandırılan utanç duygusu, özdeğerlendirme sürecinde benliği hedef alan ve buna bağlı olarak kızgınlık, öfke gibi olumsuz davranışlara yol açan bir duygu olarak tanımlanmıştır. Bu kavramsal ayırım görgül çalışmalarla da desteklenmiştir.

Ancak, suçluluk ile utanç duygularının bu şekilde kavramsallaştırılması bazı sorunları gündeme getirmektedir. Bu sorunlar şu şekilde özetlenebilir: 1. Gerek kuramsal gerekse görgül temelli eleştiriler, suçluluk duygusunun bütünüyle yapıcı bir duygu olduğu ve kişiyi olumlu davranışlara yönelttiği iddiasının yeniden değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır. 2. Suçluluk ile utanç duyguları gibi kendilik bilincine dayalı duygular, benliğin farklı şekillerde yapılanabileceği kültürlerde farklı bir kavramsal ve deneysel içeriğe sahip olabilir. Bu da, bu tür duyguların kavramsallaştırılmasında ve görgül olarak incelenmesinde kültürler arası geçerlilik konusuna gerekli önemin verilmesinin ve yapılan genellemelerin sınırlarının hassas bir şekilde çizilmesinin gereğini vurgulamaktadır.

Kaynaklar

- Anolli, L., & Pascucci, P. (2005). Guilt and guilt-proneness, shame and shame-proneness in Indian and Italian young adults. *Personality and Individual Differences*, 39, 763-773.
- Balkaya, F. (2001). *Çok Boyutlu Öfke Ölçeği'nin geliştirilmesi ve bazı semptom gruplarındaki etkisi*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Bedford, O., & Hwang, K. (2003). Guilt and shame in Chinese culture: A cross-cultural framework from the perspective of morality ve identity. *Journal for the Theory of Social Behavior*, 33 (2), 127-143.
- Dearing, R. L., Stuewig, J., & Tangney, J. P. (2005). On the importance of distinguishing shame from guilt: Relations to problematic alcohol and drug use. *Addictive Behaviors*, 30, 1392-1404.
- Eisenberg, N. (2000). Emotion, regulation, and moral development. *Annual Review Psychology*, 51, 665-697.
- Fedewa, B. A., Burns, L. R., & Gomez, A. A. (2005). Positive and negative perfectionism and the shame/guilt distinction: Adaptive and maladaptive characteristics. *Personality and Individual Differences*, 38, 1609-1619.
- Ferguson T. J., Stegge, H., Miller, E. R., & Olsen, M. E. (1999). Guilt, shame, and symptoms in children. *Developmental Psychology*, 35 (2), 347-357.
- Fischer, A. H., Manstead, S. R., & Mosquera, P. M. R. (1999). The role of honour-related vs. individualistic values in conceptualizing pride, shame, and anger: Spanish and Dutch cultural prototypes. *Cognition and Emotion*, 13 (2), 149-179
- Fontaine, J. R. J., Poortinga, Y. H., Setiadi, B., & Markam, S. S. (2002). Cognitive structure of emotion terms in Indonesia ve The Netherlands. *Cognition and Emotion*, 16 (1), 61-86.
- Freud, S. (1968). The ego and the id. *The standard edition of the complete psychological works of Sigmund Freud*. J. Strachey (Ed. ve Çev.). London: Hogarth. (Orjinal eser 1923'de basılmış), Cilt. 19. s. 19-28.
- Güleç, N. (2005). *Depresyonda utanç, suçluluk, öfke ve kendilik değeri*. Yayımlanmamış doktora tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Harder, D. W. (1995). Shame and guilt assessment, and relationships of shame and guilt-proneness to psychopathology. In J. P. Tangney & K. W. Fisher (Eds.), *Self-conscious emotions: The Psychology of shame, guilt, embarrassment and pride* (pp. 368-392). New York: Guilford Press.
- Harris, P. L. (1989). *Children and emotion: The development of psychological understanding*. New York: Basil Blackwell.
- Hoffman, M. L. (2001). Toward a comprehensive empathy-based theory of prosocial moral development. In A. C. Bohart & D. J. Stipek (Eds.), *Constructive and destructive Behavior: Implications for family, school, and society* (pp. 61-86). Washington, D. C.: American Psychological Association.

- Hong, G. (2004). Emotions in culturally-constituted relational worlds. *Culture and Psychology, 10* (1), 53-63.
- Kitayama, S., Markus, H. R., & Matsumoto, H. (1995). Culture, self and emotion: A cultural perspective on "self-conscious" emotions. In J. P. Tangney & K. W. Fisher (Eds.), *Self-conscious emotions: The Psychology of shame, guilt, embarrassment and pride* (pp. 439-464). New York: Guilford Press.
- Kochanska, G., Gross, J. N., Lin, M., & Nichols, K. E. (2002). Guilt in young children: Development, determinants, and relations with a broader system of standards. *Child Development, 73* (2), 461-482
- Kugler, K., & Jones, W. H. (1992). On conceptualizing and assessing shame and guilt. *Journal of Personality and Social Psychology, 62* (2), 318-327.
- Lutwak, N., Panish, J. B., Ferrari, J. R., & Razzino, B. E. (2001). Shame and guilt and their relationship to positive expectations and anger expressiveness. *Adolescence, 36* (144), 641-653.
- Niendenthal, P. M., Tangney, J. P., & Gavanski, I. (1994). "If only I weren't" versus "if only I hadn't": Distinguishing shame and guilt in counterfactual thinking. *Journal of Personality and Social Psychology, 67* (4), 585-595.
- Şahin, N. H., & Şahin, N. (1992). Guilt, shame and depression in adolescence. *World Congress of Cognitive Therapy, June 17-21, Toronto, Canada.*
- Tangney, J. P. (1990). Assessing individual differences in proneness to shame and guilt: Development of the self-conscious affect attribution inventory. *Journal of Personality and Social Psychology, 59* (1), 102-111.
- Tangney, J. P. (1991). Moral affect: The good, the bad, and the ugly. *Journal of Personality ve Social Psychology, 61* (4), 598-607.
- Tangney, J. P. (1995). Shame-proneness, guilt-proneness, and psychological symptoms. In J. P. Tangney & K.W. Fisher (Eds.), *Self-conscious emotions: The psychology of shame, guilt, embarrassment and pride* (pp. 343-367). New York: Guilford Press.
- Tangney, J. P. (2001). Constructive and destructive aspects of shame and guilt. In A. C. Bohart & D. J. Stipek (Eds.), *Constructive and destructive behavior: Implications for family, school, and society* (pp. 127-145). Washington, D. C.: American Psychological Association.
- Tangney, J. P. (2003). Self-relevant emotions. In M. R. Leary & J. P. Tangney (Eds.), *Handbook of self and identity* (pp. 384-400). New York: Guilford Press.
- Tangney, J. P., Miller, R. S., Flicker, L., & Barlow, D. H. (1996). Are shame, guilt, and embarrassment distinct emotions? *Journal of Personality and Social Psychology, 70* (6), 1256-1269.
- Tangney, J. P., Wagner, P., Fletcher, C., & Gramzov, R. (1992). Shamed into anger? The relation of shame and guilt to anger and self-reported aggression. *Journal of Personality and Social Psychology, 62* (4), 669-675.
- Tangney, J. P., Wagner, P., & Gramzov, R. (1992). Proneness to shame, proneness to guilt, and psychopathology. *Journal of Abnormal Psychology, 101* (3), 469-478.
- Weiner, B. (1985). An attributional theory of achievement motivation and emotion. *Psychological Review, 92* (4), 548-573.
- White, G. M. (1997). Affecting culture: Emotion and morality in everyday life. In S. Kitayama & H. R. Markus (Eds.), *Emotion and culture* (pp. 219-239). Washington, D. C.: American Psychological Association.
- Zahn-Waxler, C., Kochanska, G., Krupnick, J. & McKnew, D. (1990). Patterns of guilt in children of depressed and well mothers. *Developmental Psychology, 30* (1), 51-59.